

Тыныстанова Н.А.

XI КЛАССТА «ТООЛОР КУЛАГАНДА» РОМАНЫН ИНТЕРАКТИВДҮҮ ОКУТУУ

Тыныстанова Н.А.

ИНТЕРАКТИВНОЕ ИЗУЧЕНИЕ РОМАНА «КОГДА ПАДАЮТ ГОРЫ» В XI КЛАССЕ

N.A. Tynystanova

INTERACTIVE STUDYING OF THE NOVEL «WHEN MOUNTAINS FALL» IN THE XI CLASS

УДК: 378.025/821.512

Макалада Ч.Айтматовдун «Тоолор кулаганда» романын мектепте интерактивдүү окутуунун жалпы маселелери каралды. Мында сабак маалында компьютердик технологияны колдонуунун артыкчылыктары баса белгиленди, конкреттүү усулдук ыкмалардын мисалында «Тоолор кулаганда» романын мектепте интерактивдүү окутуу сабактарынын үлгүлөрү иштелип чыгылды жана окуу процессинде колдонууга сунушталды. «Тоолор кулаганда» романын интерактивдүү окутуу сабактары интеллектуалдык көндүмдү, моралдык-этикалык, эстетикалык жана коммуникациялык компоненттердин бардык аспектилерин органикалык түрдө кыймылга келтирүүнү талап кылат. Мында башкы басым алдыга коюлган маселени – жаңы теманы мугалим окуучулар менен биргелешип чечмелөөсүнө коюлат. Азыр кыргыз адабиятынан интерактивдүү сабактарды компьютердик технологиясыз элестүү мүмкүн эмес. «Тоолор кулаганда» романын окутууда ошондой эле ой калчоо усулу колдонулганы ылайык. Макалада окутуучуларга жана мектеп мугалимдерине усулдук жардам катары даярдалды.

Негизги сөздөр: интерактивдүү окутуу, усул, ыкма, адабият сабагы, көндүм, мотивдештирүү, адабият мугалими.

В статье рассмотрены общие вопросы интерактивного изучения романа «Когда падают горы» Ч.Айтматова в школе. Здесь особо отмечены преимущества применения компьютерной технологии во время урока, разработаны образцы уроков интерактивного изучения романа «Когда падают горы» в школе на примере конкретных методических приемов и предложены для применения в учебном процессе. Уроки интерактивного изучения романа «Когда падают горы» требует к органическому привидению действию интеллектуальных навыков, всех аспектов морально-этических, эстетических и коммуникационных компонентов. Здесь главное внимание уделяется решению учителем выдвинутую проблему – новую тему совместно со школьниками. Ныне без компьютерной технологии невозможно представить интерактивных уроком по кыргызской литературе.

ратуре. При изучении романа Ч.Айтматова «Когда падают горы» также применим метод мозгового штурма.

Ключевые слова: интерактивное изучение, метод, прием, урок литературы, навык, мотивация, учитель литературы.

The article deals with general issues of interactive study of the novel "When the Mountains Fall" by Ch. Aitmatov at school. Here, the advantages of using computer technology during the lesson are especially noted, examples of lessons for the interactive study of the novel "When the Mountains Fall" at the school are developed on the example of specific teaching methods and are proposed for use in the educational process. The lessons of an interactive study of the novel "When the Mountains Fall" requires an organic ghost to act on the basis of intellectual skills, all aspects of moral, ethical, aesthetic and communication components. When the applicable.

Key words: interactive learning, method, technique, literature lesson, skill, motivation, literature teacher.

Азыркы мезгилде кыргыз адабиятын, мунун ичинде Ч.Айтматовдун «Тоолор кулаганда» романын мектепте интерактивдүү окутуу андагы билим берүү процессин демократиялаштырууга, гумандаштырууга, окуу процессине карата мугалимдин мамилесин кыйла өзгөртүүгө кеңири жол ачып берди. Мында романды мектептин XI классында окутууга арналган сабактар басымдуу адабиятты окутуудагы инновациялык процесстер менен тыгыз байланышта болуп, окутуу иштеринде жаңычыл интерактивдүү окутуу усулдарына артыкчылыктуу маани берүү зарылдыгы аныкталып отурат.

«Тоолор кулаганда» романын, жалпы эле кыргыз адабиятын интерактивдүү окутуу сабактары интеллектуалдык көндүмдү, моралдык-этикалык, эстетикалык жана коммуникациялык компоненттердин бардык аспектилерин органикалык түрдө кыймылга келтирүүнү талап кылат. Учурда окутуу процессин «кыймылга келтирип», билим берүүнү камсыз кылып

турган сабактардын баарысынын коомдун талаптарына ылайык жаңылануусу кыргыз адабияты сабагына таандык окутуу проблемаларын чечүүдө же кыргыз адабияты боюнча сабакты инновациялоодо жаңы форма, жаңыча метод, ыкма, анын талабына жооп берген мазмундун болушу зарылдыгын туюндурат.

Демейки салттуу сабактардагыдан айырмаланып, «Тоолор кулаганда» романын окутууга арналган интерактивдүү сабактар эмнени окутушу эле эмес, анын кантип окутулушу жөнүндөгү да көптөгөн маселелерди өзүнө камтыйт. Мындагы башкы айырмачылык окуучулардын өздөштүрүлө турган билимди алууну «каалоосу» бөтөнчө мотивдештирилгени менен түшүндүрүлөт. Окутуунун интерактивдүү ыкмалары жана усулдары салттуу сабактарда мурдатан колдонулуп келген салттуу мазмундан өзүнүн ички түзүлүшү боюнча бир топ айырмаланат. Интерактивдүү окутууда мугалим менен окуучунун ортосун байланыштырып турган жаңычыл психология бар. Ошондой эле кыргыз адабиятын – «Тоолор кулаганда» романын салттуу окутуу сабактары инсанга багыттап окутуу идеяларынын таасиринен уламбы, азыркы коомдук талаптарга ылайык жаңычыл мазмунга ээ болуп баштаганы да анык.

Ушул тапта демейки салттуу кыргыз адабияты сабактарында, тилекке каршы, мугалимдер көп учурда окуучулардын көркөм чыгарманы тереңден үйрөнүүгө болгон каалоолорун эсепке алышпайт. А чынында кыргыз адабияты боюнча салттуу сабактарда окуучунун учурдагы каалоосу эске алынып, баланын турмушуна керектүү билимди берүү кө-нүлгө алына турган болсо, заманбап салттуу усулдар аркылуу деле инсанга багытталган инновациялап окутуу иштерин уюштурууга мүмкүнчүлүктөр жетиштүү. Мында кыргыз адабияты мугалими тийиштүү усулдар комплекси аркылуу ар бир балага карата өз-өзүнчө изилдөө иштерин жүргүзөт да, анан алар менен тыгыз байланышта болуп сүйлөшүүнү, андан соң алган билимин пайдаланып иштетүүнү, андан барып реалдуу турмушта жоопкерчиликтүү чечимдерди кабыл ала билүү жөндөмүн өнүктүрүүнү алдына максат кылып коёт. Ушунда адабиятты салттуу окутуу процессин, андагы усул-ыкмаларды заманбап талаптарга ылайык жаңылап, окуучунун алган билими жашоодо кереги тийгендей болуп, демилге көтөрүүчүлүккө, өздөштүргөнүн андан аркы ишмердүүлүгүнө пайдалана билүүгө ынтызар инсанды тарбиялоого багыт алгандыгы менен катар, кыргыз адабиятын интерактивдүү жолдор менен окутууга да атайын көңүл бурулушу зарылдыгы ачыкка чыгып отурат. Ооба,

биз бул жерде кыргыз адабиятын интерактивдүү окутуу менен катар, заманбап салттуу окутуунун усул-ыкмалары да кыйла алгылыктуу экендигин белгилей кетишибиз керек. Ошону менен катар, интерактивдүү окутуунун артыкчылыктуу жактары да жетиштүү. Мында башкы басым алдыга коюлган маселени – жаңы теманы мугалим окуучулар менен биргелешип чечмелөөсүнө коюлат.

Албетте, интерактивдүү окутуу мындай үлгүдөгү ар бир сабактан ар кандай жаңычыл усул-ыкмалардын, окутуу каражаттарынын болушун талап этет. Факты-маалыматтар көрсөтүп тургандай, мында негизги принциптер бир гана мугалимдин – кыргыз адабияты мугалиминин чыгармачыл аракетин катары коюлган талаптардан турбастан, ал окуучулардын сабак учурундагы чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн жетекчиликке ала турган мүмкүнчүлүктөр, компетенттүүлүктөр менен да коштолот. Ушунда Ч.Айтматовдун чыгармачылыгына, бизди кызыктырган «Тоолор кулаганда» романына арналып, окутуунун салттуу формалары менен гана чектелип келаткан кыргыз адабияты сабактарындагы окутуу процессин жетишинче инновациялоо, интерактивдештирүү зарылдыгы турат.

Азыр кыргыз адабиятынан интерактивдүү сабактарды компьютердик технологиясыз элестетүү мүмкүн эмес. Андыктан сабак мектеп окуучуларына кызыктуу болушу үчүн адабият сабактарында компьютерди пайдалануу менен алардын билимин өркүндөтүүчү ыкмаларды колдонуу зарылдыгы бар. Ал эми компьютерде аткарууга сунушталуучу тапшырмалар мугалимдин ар түрдүү ыкмалардагы педагогикалык чеберчилигине, чыгармачылык изденүүлөрүнө, компьютерде иштөө көндүмүнө жараша чечилет. Ушунда адабият мугалиминин компьютер аркылуу алып чыгылган ар бир факты-материалдар боюнча көркөм тексттин үстүндө иштөө мүмкүнчүлүгү да жетиштүү.

Мынча болду, “окутуудагы интерактивдүүлүк”, “интерактивдүү окутуу” түшүнүктөрүнө карата жекече кабылдоолорубузду да келтире кетели. Интерактивдүүлүк термини латын тилиндеги *интер* (inter) – аралыгы, ортосу, *актив* (activus) – аракеттүүлүктү, жигердүүлүктү түшүндүрөт. Ырас, бул жерде маселе мектептеги окутуу процесси жайында болуп жаткан соң, мында кеп сабак өтүп жаткан мугалимдин жана окуучулардын ортосундагы карым-катыш, жигердүү биргелешип аракеттенүүлөрү тууралуу кетет. Профессор Б.Оторбаевдин пикиринде “окутуудагы интерактивдүүлүк – бул сабак процессинде окуучулар-

дын өз ара жана мугалим менен дайыма пикир алышууда болуусу, биргелешкен, демилгелүү иш-аракеттери, жыйынтыгында иреттүү белгилүү бир тыянак-корутундуларга келиши” [4.4] Дагы тактасак, “окутуудагы интерактивдүүлүктү класстагы субъекттердин ортосунда үзгүлтүксүз жүрүп туруучу демилгелүү алака-катыш, педагогикалык процесстин тездик менен активдешүүсү катары түшүнгөнүбүз туура болот” [4.4].

Профессор Ж.А. Чымановдун пикиринде «интерактивдүү окутуу эки функцияны аткарат: Биринчиси – салттуу окутуу процессиндегидей эле сабакта коюлган максат-милдеттерди ишке ашыруу (чечүү); экинчиси – коюлган максатка биргелешкен аракетте, бирин-бири колдоо, жардамдашуу аркылуу жетишүү. Мындан окутуунун инновациялык талаптарына ылайык интерактивдүүлүк даяр билимдерди берүүнү (алууну) эмес, изденүү, биргелешкен иш-аракет аркылуу берилген билим боюнча белгилүү бир жекече тыянак чыгарып, жекече көндүмдүн иштелип чыгышын камсыз кылуучу, алдын ала пландаштырылган максаттуу дидактикалык аракеттердин жыйындысы деген түшүнүк келип чыгат» [6, 62-б.].

Профессор Ж.Чыманов мектептеги интерактивдүү окутуунун негизги принциптерин жетишерлик так, даана, жеткиликтүү ачып бере алган. Ошондой эле Ж.Чымановдун демейки салттуу окутуунун окуу процессиндеги орду жана мааниси, анын интерактивдүү окутуу менен болчу алака-катыштары тууралуу позициясы, ой жоруулары да тактыгы менен колдоого арзыйт.

Интерактивдүү усул-ыкмаларды, каражаттарды колдонуп кыргыз адабияты сабагын өтүүдө төмөндөгү шарттардын, кадам-жагдайлардын аткарылышы көңүлгө алынышы зарыл:

1. *Сабак өтүүгө даярдык:*

– Мурдагы сабактарда өтүлгөн материалдардын негизинде суроо-тапшырмалар тизмегин түзүү.

– Түзүлгөн тапшырмалардын ичинен класстагы окуучуларга көбүрөөк ылайыктууларын иргеп алуу.

2. *Окуучуларды топторго бөлүштүрүү.* Тизме мугалимдин эрки же окуучулардын өз каалоолору, болбосо чүчү кулак кармоо аркылуу түзүлөт.

3. *Окуучуларга көрсөтмө берүү.* Иштөө тартиби, ирети белгилеп, тапшырманын максаты түшүндүрүлөт.

4. *Окуучулардын тапшырманын үстүндө иштөөсү.*

5. *Топтордун ишин көзөмөлдөө.* Мында ар бир окуучунун, мунун ичинде сүйлөп көнбөгөн окуучу-

лардын да өз пикирин айтуу укугу сакталуусу керек.

6. *Топтордогу талкууну бүтүрүү.* Өз ара талкуу убагында бүткөрүлгөнү ылайык. Айрым учурларда кошумча убакыт берилиши да ыктымал.

7. *Жыйынтыктоо – презентациялоо.* Ар бир топтон бирден окуучу чыгып, өз ойлорун, келип токтогон жыйынтыктарын айтып беришет. Мугалим кез-кези менен аларга жигердүүлүктү арттыруучу суроолорду берет. Аткарылган тапшырмалардын жооптору ар кандай болушу ыктымал. Алынган жооптордун күндөлүк турмушка байланыштуу болушу жагы унутта калбашы керек. Окуучулардын эмгеги басымдуу алынган жооптордун мына ушул турмушка байланыштуулугуна карата бааланат.

«Анан ар бир окуучу оюндагысын айтат. Окуучулардын келип токтогон жыйынтыгы туура да, туура эмес да болушу мүмкүн. Ооба, турмуштук тажрыйбасынын дале аздыгынан, акыл-эси, моралдык баалуулуктары алиге калыптанып бүтө электигинен улам алар жаңылыш позицияда болушу толук ыктымал. Мындай туура эмес, калпыс ой-корутундулардын акыркы чындык катары кабылданышына, окуучулардын аң-сезиминде ошол боюнча бекемделишине жол берилбеши керек. Албетте, окуучулардын айтканы өзүнчө туура, мүмкүн кандайдыр негизи бар, бирок адилеттүү, калыс чындык бирөө эле да. Класстагы окуучулардын баары сүйлөп бүткөндөн кийин, көтөрүлгөн маселе боюнча бирден бир туура ой-корутундуну – жоопту мугалим айтылгандарды жалпылоо иретинде ортого салып, андагы өзүнүн адабият мугалими катары жекече көз караш-позициясын сабырдуулук менен түшүндүргөнү ылайык. Мугалимдин мындай кадамы, сөзсүз, тарбиялык максатты көздөйт. Ал эми адабият мугалиминин сабак өтүүдөгү тарбия берүүчүлүк башкы максаты мектеп окуучусун гумандуу, калыс, адептүү, кайрымдуу, адилеттүү, чыдамдуу, чындык үчүн бекем турган принципалдуу, кайраттуу, намыстуу, эрктүү жана да күрөшчүл жаш инсан катары калыптандыруу менен байланышта ишке ашат» [5, 11-12-бб.].

Ч.Айтматовдун «Тоолор кулаганда» романынын өзөк окуялары, анын идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүгү боюнча жыйынтыктоо сабагын уюштурууда интерактивдүү усул-ыкмаларды, каражаттарды колдонууга алуу ыңгайлуу, натыйжалуу да. Ушунда «**Блумдун ромашка гүлүн**» интерактивдүү усул-ыкмасы колдонулганы ылайык. Желекчелеринин санына жараша (мисалы, тогуз) айланга ар башка типтердеги суроолор кыстарылат. Карайлы.

Жөнөкөй суроолор. Жөнөкөй суроолор көбүнчө

окуучунун маалыматтык түшүнүгүн текшерүү максатында түзүлөт. Эгер окуучу программалык материалды жакшы билсе, түк да кыйналбай жооп бере алат. М.: *Романда Арсен Саманчин Эрташ Курчалды атып өлтүрүү максаты менен кайсы фирмага котормочулук кызматка орношот? «Өлтүр – өлтүрбө!» аңгемеси чыгарманын аяк ченинде кимдин кол жазмаларынын арасынан табылган болот?* ж.б.

Тактоочу суроолор. Тактоочу суроолор каралып жаткан чыгармадагы кайсы бир маселени тактоо максатында берилет. М.: *Арсендин Айдана Самарованы сүйгөнү аныкпы? Ал эми Элестичи?*

Багыттоочу суроолор. Багыттоочу суроолор коюлган маселени чечмелөөгө көмөктөш болуу максатында берилет. М.: *Биз Арсенди Эрташ Курчалга өчөгүшүп калды дедик. Буга кайсы окуялар себепчи болду?* ж.б.

Ойлонтуучу суроолор. Ойлонтуучу суроолор окуучуну ойлонууга чакырып, коюлган маселенин үстүндө ой жүгүртө билүүгө көнүктүрөт. М.: *Саманчиндин Эрташ Курчалды өлтүрөм деп каршыгып калганы туурабы? Романдагы «Өлтүр – өлтүрбө!» идеясына кандай карайсың?* ж.б.

Чаташтыруучу суроолор. Бул типтеги суроолор коюлган суроонун туура же туура эместигин иргеп, аныгына жетип, ыкчам жооп табууга көнүктүрөт. М.: *Арсен араб туристтерин эмне себептен атып салат? Жаабарсты коргойм деп эле анын сөзсүз киши өлтүрүүсү зарыл беле?* ж.б.

Чечмелөөчү (түшүндүрүүчү) суроолор. Чечмелөөчү суроолордо маселени чечмелөө милдети коюлат. М.: *Арсен Саманчиндин Элес менен болгон махабатына байланыштуу эпизоддордун романга киргизилишине кандай карайсың?* ж.б.

Чыгармачыл суроолор. Мындай суроолор чыгармачыл эмгектин болушун талап этет. М.: *Эгер сен «Тоолор кулаганда» романын жаратуучу болсоң, Арсендин образына кандай кошумчаларды киргизер элең?* ж.б.

Баалоочу суроолор. Мындай суроолор окуучулардын чыгармадагы окуяларга, көрүнүштөргө, фактыларга баа бере билүү көндүмүн калыптандырууга багытталат. М.: *Эмне үчүн уламыштагы жигит душманынан өч алуунун ордуна өзү кайдадыр безип кетет. Анын бул кадамын кандайча баалайсың?* ж.б.

Практикалык суроолор. Берилчү суроо теория менен практиканын ортосундагы өз ара байланышты аныктоого багытталса, ал практикалык суроо болот. М.: *Эгер сен Арсендин ордунда болсоң, Ташафгандар менен талашты кандайча чечмелер элең? Элес деп*

Айдананы унутар белең же жокпу? ж.б.

Блумдун ромашка гүлүн өткөн материалды кайталоо сабагынын алдында, жаңы материалды өздөштүрүүдө, ошондой эле өздөштүрүлгөндү бекемдөөдө пайдаланса болот. Кандай типтеги суроо экенин окуучулар алгач билбегени оң. Жооптор алынгандан кийин барып гана мугалим анын ойлонтуучу, чаташтыруучу же дагы башка мүнөздөгү суроо экенин жарыя айтат [4, 41-42-бб.].

«Тоолор кулаганда» романы боюнча өздөштүрүлгөндөрдү бышыктап, жыйынтыктоо жумуштарын ошондой эле интерактивдүү ИНСЕРТ ыкмасынын жардамы менен алып барса да болот. ИНСЕРТ окуучуларга окуу процессинде өз түшүнгөндөрүн өздөрү сезип, туя билүүгө мүмкүнчүлүк берип, мурдагы алган билимдерин эске түшүрүү үчүн колдонулат.

Өткөрүүнүн тартиби: Окуучуларга өтүлүп жаткан чыгарма, биздин мисалыбызда «Тоолор кулаганда» романы боюнча тапшырма берилет жана алар бул окуу материалынын негизинде үч-беш мүнөттүн ичинде билген же билем деп эсептеген нерселердин бардыгын өз алдынча жазып чыгышат. Топтун мүчөлөрү аткарган иштери тууралуу ой бөлүшүп, жазгандарын окуп беришет. Андан соң «Тоолор кулаганда» романы боюнча түйүндүү маселелер камтылган окуу материалдары таратылат. Окуучулар ал окуу материалдарын карап чыгышып, туштарына төмөнкү белгилерди коюшат: «V» – муну билем; «+» – жаңы билдим; «-» – окугандарым билгендериме карама-каршы; «?» – муну түшүнгөн жокмун. Окуучулар бул белгилердин жардамы менен өздөрүнүн маалыматтуулук деңгээлин чагылдырышат. Талкуу мына ушул окуучулардан алынган жооптордун негизинде улантылат.

«Тоолор кулаганда» романын окутууда ошондой эле **ой калчоо усулу** колдонулганы ылайык. Орусчасында «мозговой штурм» деп аталган бул окутуу усулунда алдыга коюлган маселеге байланыштуу айтылган пикирлердин баарын эркин иштеп чыгуу аракетин көрүнөт.

Ой калчоо процесси болжолдуу төмөнкүдөй баскычтарда ишке ашат:

1) Мугалим окуучуларды ой жүгүртүлө турган материал, мисалы, окумуштуу-адабиятчы К.Асаналиевдин «Безилдейт неге чабалекейлер» макаласынын тексти менен тааныштырат [2].

2) Тааныштырылган материал, К.Асаналиевдин «Безилдейт неге чабалекейлер» макаласы негизинде окуучулар өз ара ой бөлүшөт.

3) Окуучулардын бул аталган макала боюнча

айткан пикирлерин, ой-корутундуларын мугалим доскага жазат.

4) Айтылган пикирлер, ой-корутундулар ар тараптуу талданат, алгылыктуулары көрсөтүлөт, акырында мугалим жалпылап жыйынтыктайт.

Ч.Айтматовдун «Тоолор кулаганда» романын мектептин XI классында интерактивдүү өздөштүрүүдө ошондой эле чаташкан логикалык чынжырлар, сынчыл ойлом, суроолор дарагы, Троя аты, баш катырма, интерактивдүү оюндар сыяктуу усул-ыкмалар ылайыгына жараша пайдаланылат.

Адабияттар:

1. Акматалиев А. Аалам, Адам, Жаабарс // Кыргыз Туусу. - 2005.
2. Асаналиев К. Безилдейт неге чабалекейлер // Адабий Ала-Тоо. - 2006. - июнь. - №10.
3. Гачев Г. О том, как жить и как умирать. Китепте: Айтматов Ч. Когда падают горы. - Санкт-Петербург, 2007.
4. Оторбаев Б.К. Мектепте адабиятты интерактивдүү окутуу. - Б.: Турар, 2011.
5. Чыманов Ж.А. Кыргыз тили: Окутуу методдору. - Б., 2007.